

Toponimy i mikrotoponimy na Śląsku w świetle średniowiecznych źródeł pisanych

Uniwersytet
Wrocławski

dr hab. Dagmara Adamska prof. UWr
Instytut Historyczny UWr

dagmara.adamska@uwr.edu.pl

materiał toponomastyczny, jako źródło do dziejów osadnictwa, nie pozwala na generalne rozstrzygnięcia (...) poszczególne grupy nazw nie dadzą się połączyć w sposób pewny ani z żadną warstwą społeczną, ani z żadnym okresem chronologicznym

Roman Grodecki

- Probiez przemian kancelaryjnych
- Ślad udziału osadników tutejszych i obcych w kolonizacji
- Świadection kolonizacji „na surowym korzeniu”
- Świadection profilu gospodarki, osuwania krajobrazu, stosunków własnościowych, imienia zasadzcy lub inicjatora kolonizacji, poczucia humoru ówczesnych, dynamiki kolonizacyjnej (przedrostki – alt i –neu)
- Przenikania idei z ojczyzny osadników; nazwy „modne” w danym okresie (od imion żeńskich)

preambuła dokumentu z kancelarii Henryka IV Probusa z 1283 r. Książę podkreślił, że niektóre osiedla „miały miana polskie, a po przeniesieniu ich na prawo niemieckie otrzymały możliwość nadania im nazw niemieckich, niektóre zaś dobra, do których przynależały liczne lasy, nie mogły być – ze względu na rozmiar – objęte areałem jednej wsi, lecz zasadzono tutaj wiele wsi i gospodarstw, którym przydzielono różne nazwy”

Mechanizmy nadawania nazw - niemożność zbudowania rozwiązań modelowych dla całego obszaru

- nazwy „papierowe” – kancelaryjne – język mieszkańców czy kancelarii?

Dokument dla podśredzkiej wsi Święte sugeruje, że XIV-wieczny

pisarz nie miał wątpliwości, że toponimy odzwierciedlają język – *Byscopicz polonice seu Byschoffdorph teutonice nuncupata*

- proces transformacji toponimów zachodził stopniowo: przejmowanie przez ludność miejscową nowych wzorców, przyniesionych przez kolonistów, przebrzmiewanie tradycyjnych wzorców ukazuje jednak, że i ten proces był rozłożony w czasie, co należy uzupełnić przekonaniem o mniejszej elastyczności środowiska wiejskiego
- nie każda nazwa słowiańska może być klasyfikowana jako świadectwo starszej osady (zapożyczanie przez kolonistów niemieckich nazw toponimów umiejscowionych w sąsiedztwie starych wsi słowiańskich)
- nazwy terenowe (wzniesień, wód) mogły dawać miana wsiom przenoszonym na prawo niemieckie, ale także tym nowo zasadzanym, gdy geneza osady sięgała dopiero poł. lub nawet 2. poł. XIII w
- polskie lub niemieckie nazwy nie przesądzają o pochodzeniu lokatorów oraz o dominującym udziale jednej z tych grup w kolonizacji

NAZWY W ODERWANIU OD KONTEKSTU NIE MOGĄ BYĆ ŹRÓDŁEM SAMODZIELNYM

1) Nazwy od imienia zasadźcy:

- Wigańcice (Wyganthiz) zostały zasadzone przez Wiganda; w kolejnych latach osada nazywała się **Wigandisdorph**, **Wigandi villa**, a ostatecznie **Weigelsdorf**
- zasadźcą Bożnowic (**Bertholdisdorf**) był Bertold, który przeniósł wieś Bozenowicz na prawo niemieckie

2) Nazwy od imienia inicjatora lokacji: Godziszowa pod Jaworem, której miano „wieś Ryperta” (**Reipresdorf**, **Reppersdorf**) użyczył inicjator lokacji Rupert z rycerskiej rodziny Bolzów; Jędrzychów (**Heinzendorf**) k. Polkowic od imienia księcia Henryka III głogowskiego; Nowinki (**Erdmannshof**) od imienia Erdmanna, opata augustianów

3) Nazwy od krajobrazu naturalnego lub antropogenicznego (Biały Kościół):

- nazwy prześmiewcze: **Melture** na Wzgórzach Strzelińskich między dwoma wzniesieniami i toponim „drogocenna mąka” lub „drogocenne mielenie”, sugerują złe warunki do uprawy (brak młyna lub wiatraku); **Faulbruecke** (ob. Mościsko) – most zgniły w 2. poł. XIII w.
- „szyldy reklamowe”: podwrocławska Różanka i Poświętne – odpowiednio zw. „doliną róż” (**Rosinthal**, **Rosental**) i „doliną lilii” (**Poswentne vulgariter nuncupatis alias Lilienthal**, **Poswentne alias Liligental**)

4) Nazwy od patrocinium kościoła: Święta Katarzyna k. Wrocławia (**Santa Katherine**, **Kattern**), Jakubów pod Polkowicami (**Jakobskirch**), Gajków obok Wrocławia (**Margareth**)

5) Nazwy związane z profilem gospodarki:

śladem po eksploracji rud jest nazwa **Cloysdorph**, **Clasdorff**, **Clossdorf** (ob. Kłosowo); po garncarstwie np. **Topfkittel**; po szklarstwie np. **Schreiberhau** (ob. Szklarska Poręba); po płuczkach **Flachenseiffen** (ob. Płoszczyna)

Przejawem kontaktów między-etnicznych są nazwy mieszane (hybrydowe):

Żelazny Most (**Eisenmost**) pod Polkowicami: od 1315 r., pojawiała się ona w zapisie mieszanym – z niemieckim prefiksem „żelazny” i polskim rdzeniem „most” – utrwalającym istnienie jakiegoś mostu, zapewne z występujących obficie w tej okolicy rud darniowych

Zjawisko „podwójnych osiedli” (Doppelsiedlungen) - Deutsch i Polnisch - tylko na obszarach zasiedlonych przed połową XIII w. przez ludność słowiańską, na których dostrzec można kontakty z wzajemnym przenikaniem się elementów etnicznych. Zakłada się, że dyferencyjne człony etniczne powstawały dwuetapowo, a używanie jednego z nich świadczyć musi o istnieniu drugiego:

przy wsi Samborowice (**Polnisch Tschammendorf**) zidentyfikowano tylko archeologiczny materiał późnośredniowieczny, a przy Samborowiczkach (**Deutsch Tschammendorf**) wykazano ciągłość osadniczą, choć wczesnośredniowieczny materiał znaleziono w nieznacznym oddaleniu od siedliska, to jest bliżej doliny Krynki

wieś Czerńczyce k. Ząbkowic (**Schirnschitz**) zwana „pospolicie” (czyli w tym wypadku przez niemieckich osadników) „wsią Frowina” (**Vrovinidorf**), która była w posiadaniu Dzierżysława z Byczenia i jego potomków, a tenże przeniósł ją na prawo niemieckie. Jeszcze w 1306 r. osiedle zapisano jako „**Cirncycz, czyli Wrovini villa**”

ob. Wadochowice – **Wisintal** („łankowa dolina”), zw. też po polsku Jaksice (**Iaxitz**), którą pierwotnie tworzyły 2 osiedla: większe **Wadochewiz** oraz mniejsze **Nieciepła Izba**. Nazwa Iaxitz była używana jeszcze „przez niektórych” w drugiej połowie XIII w., a pochodziła od imienia Jaksy – „dość głośnego rycerza”. Ostatecznie, pierwsza z wymienionych nazw (Wisintal) – uznana przez opata Piotra za potoczną – wyparła pozostałe. W dokumencie książęcym z 1293 r. podkreślono, że fakt zmiany nazwy z polskiej Wadochewiz na niemiecką Wisintal ma bezpośredni związek z przenosinami starszych żrebów na nowe prawo

przykład spod Świerzawy zasadźcy Bertolda, nazwanego Polakiem, ukazuje trudności w wykreowaniu nawet spójnego modelu wpływu „polskości” organizatora lokacji na nazwę osady. Bertold był lokatorem Bertholdesdorph, to jest „wsi Bertolda” (ob. Gościsław). Przydomek „Polonus” może sugerować jego wyróżnianie w grupie osadników – kulturą, językiem lub choćby tylko miejscem pochodzenia (większość osadników byłaby zatem spoza Polski), a jego polskość nie miała wpływu na miano wsi

Mikrotoponimy (nazwy polne)

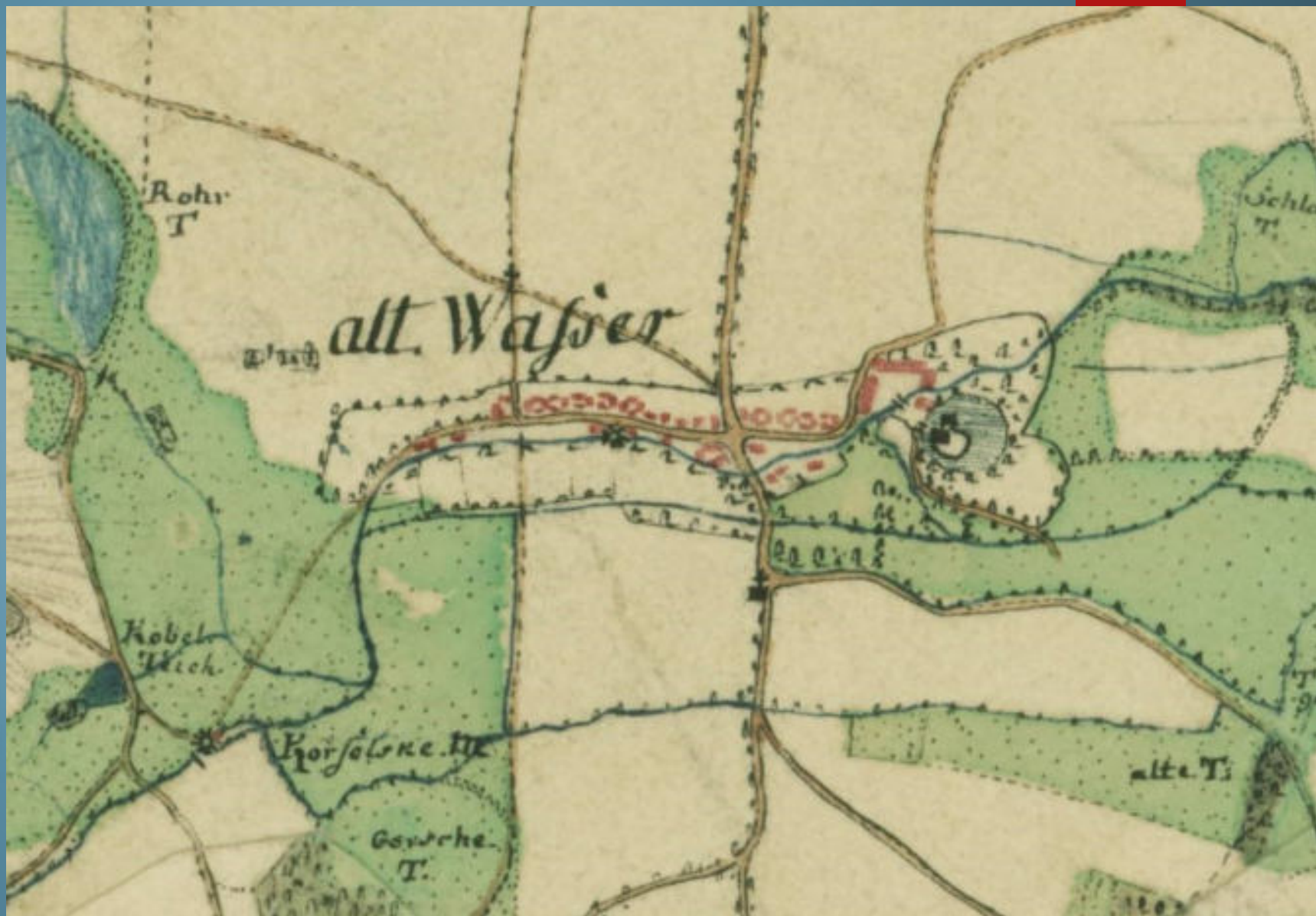
Kartografia XVIII w. - rękopiśmienne mapy wojskowo-topograficzne dla Śląska

Christian Friedrich von Wrede, Kriegs-Carte
von Schlesien z lat 1747-1753,
czyli 205 arkuszy (nie wyrysowano obszaru
wzdłuż lewego brzegu Odry od Głogowa
do Oławy), wykonany w skali 1: 33 333

Fragment arkusza 5/16:
Stawy na wschód od Milicza,
(Staatsbibliothek Berlin, Preussischer
Kulturbesitz, Kartenabteilung, sygn. N
15060, Bd. 5, Bl. 16)

Mapy Ludwiga Wilhelma von Reglera z lat 1766-1770, czyli 102 arkusze w skali ok. 1:24 000

Fragment arkusza 28:
Stara Rzeka k. Polkowic
(Staatsbibliothek Berlin,
Preussischer Kulturbesitz,
Kartenabteilung, sygn. N
15140, nr 28)

Bankau k. Głogowa, wieś opuszczona
w latach 1471-1500

Ślady po żydowskim cmentarzu pod Świdnicą : 1-
Judenberg, 2 – Judenwiese
oraz 3 - Zawiszów, 4 - Sulisławice

Arthur Zobel i jego kartoteka

- dla Śląska prace zainicjowano w 1924 r.: sekcja do badań historii osadnictwa (*Abteilung für Siedlungskunde*) wyodrębniona w ramach wrocławskiej Komisji Historycznej dla Śląska (*Historische Kommission für Schlesien*)
- do k.1943 r. śląska kartoteka wsi i miast z prawie 100.000 mikrotoponimami (dokumentacja zaginęła w ostatnim roku wojny)
- miarą sukcesu może być skala pierwszego oddźwięku akcji: tylko od grudnia 1925 r. do k. maja 1926 r. zebrano około 4 200 nazw dla 135 miast i wsi, a wśród ankieterów wyróżnił się dyrektor Urzędu Katastralnego z Kożuchowa, który sam zebrał dane dla 21 miejscowości
- w latach 1925–1942 ukazało się 18 zeszytów „Schlesischer Flurnamen Sammler”
- w 1951 roku reaktywowano Komisję Historycznej dla Śląska z sekcją badań mikrotoponimów (*Abteilung Flurnamenforschung*), pod kier. Arthura Zobla
- do 1962 r. zebrano dane **dla 2 500 miejscowości, dla których odnotowano 74 750 mikrotoponimów** (Herder Institut Marburg)

Kartoteka

(1) numer porządkowy; (2) nazwa podana w języku urzędowym oraz w dialekcie; (3) rodzaj gleby, forma terenowa, zagospodarowanie; (4) komentarze, także legendy, przekazy ludowe itd.

Do większości ankiet dołączono także szkice sytuacyjne (w skali 1:25 000), na których kolorami rozróżniono granice (czarny), drogi (czerwony), sieć wodną (niebieski), lasy (zielony) i drogi kolejowe (fioletowy), dużo rzadziej rozrysowano parcelację gruntów (nie dołączano legend ani skali). Numery oznaczone na szkicach intencjonalnie odpowiadają numeracji zastosowanej w tabeli

Flurnamensammlung der Historischen Kommission für Schlesien

Multischblatt Nr. 5161/5162

Kreis: *Landeshut*

Gemarkung (Ort): *Merzdorf i. Bergb. u. Landeshut*

Postgestellt: *177* Namen

Sammler: *Walter Strauch*

Kartiert: — Namen *vergestellt*

jetztige Anschrift: *5431 Hohenstein 18
b. Montebom/Wietzenau*

Nr.	schriftgründlich	Namen	standardisch	Beschaffenheit (Bodenart, -nutzung)	Bemerkungen (Volkskundliches, Sagen usw.)
1.	<i>der Vachenberg</i>	<i>der Vachenberg</i>			<i>Folgtiger Berg am oberen Ende von Ober-bergdorf. Vorher einem tiefen Felsenrutsch der Berge führte die Dienstadtlinie Bergdorf - Rühlbach hieß dem Berg stand ein Felsen für die Einweihung an (1770/71 ?)</i>
2.	<i>Der Felsberg, auch Hühberg</i>	<i>wie nebenste- hend</i>			<i>Die Länge des Berges ist sehr viel mehr als breit.</i>
3.	<i>der Küniglsbach</i>	<i>der Küniglsbach</i>			<i>Der Küniglsbach fließt aus dem Bach, der von der früheren Kreis- grenze Baltham- Küniglsbach im 1770 von Künigls über d. h. in den Bach mündet.</i>
4.	<i>die Küniglsblei- che</i>	<i>die Künigls- bleiche</i>			<i>Die lag zwischen dem Bach bei Ober-bergdorf und Rühlbach.</i>
5.	<i>die Küniglsbleiche</i>	<i>wie nebenstehend, Bach, der die Künigls- bleiche bildet</i>			<i>Wohl mehr einweihlich, was sie lag.</i>
6.	<i>die Küniglsblei- che</i>	<i>die Küniglsblei- che</i>			<i>Die Küniglsblei- che.</i>
7.	<i>die Küniglsblei- che</i>	<i>bei oder süd- lich der Künigls- bleiche</i>			<i>Früher Künigls- bleiche von Bergdorf Ober-bergdorf Dies einzige Künigls- bleiche von Bergdorf welche nach der Küniglsbleiche abgegrenzt.</i>

Flurnamensammlung der Historischen Kommission für Schlesien

Multischblatt Nr. 5161/5162

Kreis:

Gemarkung (Ort): *Merzdorf*

Postgestellt: Namen

Sammler:

Kartiert: Namen

jetztige Anschrift:

Flurnamensammlung der Historischen Kommission für Schlesien

Motivschicht Nr. 444 Kreis: **RUSSIA**
 Ort: **RUSSIA**
 Festgestellt: **1900** Name: **RUSSIA**
 Kartiert: **1900** Name: **RUSSIA**

Nr.	Flurnamen	Flurnamen	Flurnamen	Flurnamen
1	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
2	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
3	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
4	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
5	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
6	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
7	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
8	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
9	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
10	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
11	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
12	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
13	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
14	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
15	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
16	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
17	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
18	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
19	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
20	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer

Nr.	Flurnamen	Flurnamen	Flurnamen	Flurnamen
21	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
22	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
23	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
24	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
25	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
26	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
27	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
28	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
29	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
30	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
31	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
32	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
33	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
34	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
35	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
36	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
37	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
38	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
39	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer
40	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer	die Hölzer

Flurnamensammlung der Historischen Kommission für Schlesien

Motivschicht Nr. 444 Kreis: **RUSSIA**
 Ort: **RUSSIA**
 Festgestellt: **1900** Name: **RUSSIA**
 Kartiert: **1900** Name: **RUSSIA**

Flurnamensammlung der Historischen Kommission für Schlesien

Meßtischblatt Nr. 4764

Kreis:

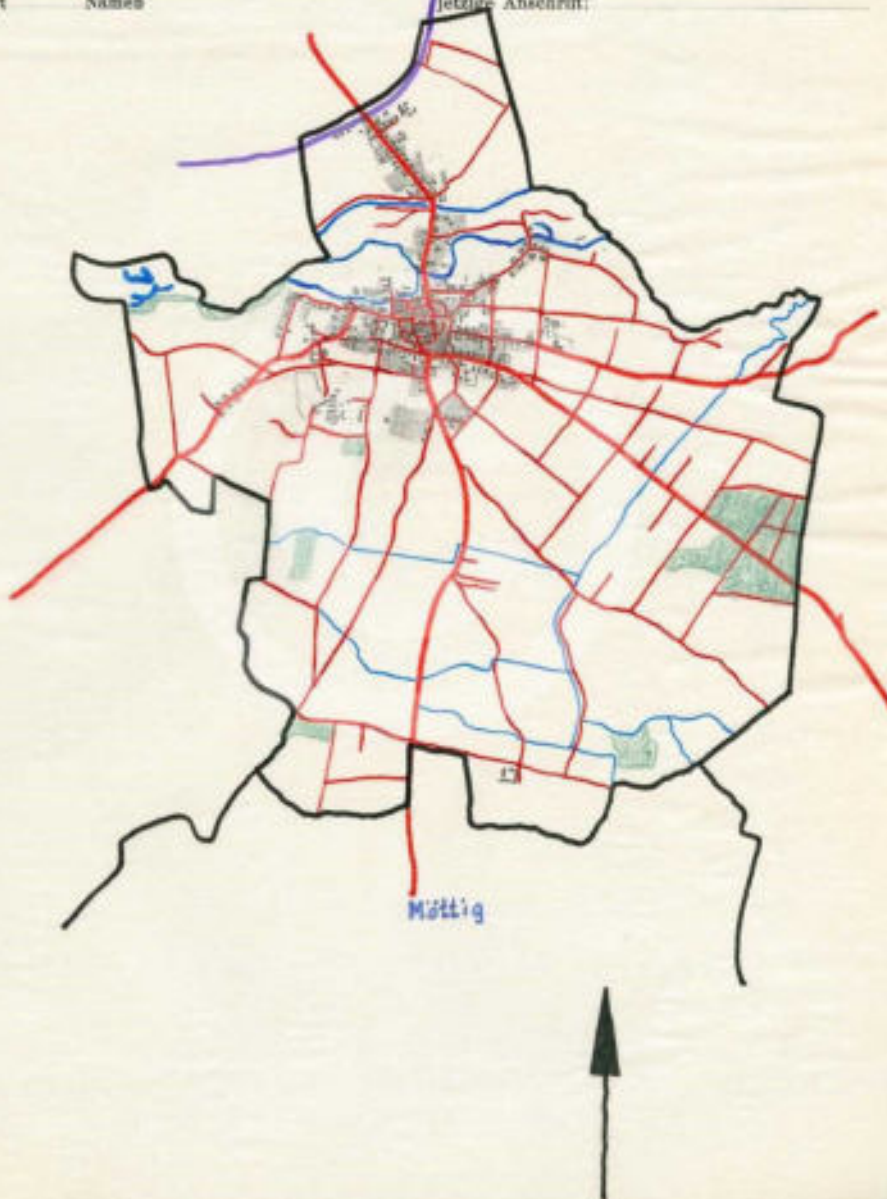
Gemarkung (Ort): Parchwitz

Festgestellt Namen

Sammler:

Kartiert Namen

Jetzige Anschrift:

Niewypełniona jeszcze
mapa

Prochowic k. Legnicy – ostatni owoc
prac Arthura Zobla (zm. 1963)

- Problem z określeniem metryki, genezy i charakteru zgromadzonych mikrotoponimów. W tej sytuacji są one zatem przede wszystkim świadectwem pamięci kolektywnej mieszkańców wspólnot w XX w.
- w warunkach ciągłości osadniczej do 1945 r. nazewnictwo krajobrazu naturalnego i kulturowego powstawało w sposób linearny
- za najbardziej nietrwałe uznaje się nazwy sytuacyjne (wydarzeniowe), zapewne zmieniały się także miana posesyjne. Jednak te topograficzne (kojarzone ze stałym elementem krajobrazu, np. barwą gleby, rzeźbą terenu, ale także obrazujące pamięć o zalesieniu czy sieci wodnej), kulturowe (związane z wytwórczością człowieka) czy nawet metaforyczne (skojarzenie krajobrazu z np. częścią ciała, przedmiotem), mogą wykazywać się metryką sięgającą nawet okresu średniowiecza
- w wiekach średnich tych nazw powstało najwięcej – w sytuacji rozmierzania gruntów, wydzielania wiejskich przyległości, budowy młynów, karczunku lasów itd. np. alde roste przy młynie w Kalinowej
- że przykład *Schmalmoos* koło Strzegomia przekonuje, że historyk musi wykazywać się dużą ostrożnością badawczą i nazwy polne traktować jako **źródło komplementarne** w stosunku do pisanych i archeologicznych: *Schmalmoos* - toponim wskazuje na torfowiska wokół Strzegomia, pod Strzegomiem jest zniekształconą formą *Schmalmaß*, czyli „małej miary” – wąskich pasów gruntu rozmierzonych na Jaroszewskich Wzgórzach, o czym doniesiono na pocz. XVI w.
- dzięki mikrotoponimom zanikłą wieś *Wiese* koło Wawrzychowa można było zlokalizować, ale w sytuacji gdyby punktem wyjścia kwerendy stała się toponomastyka, nie rozpoznalibyśmy, że nazwa polna *Wiese* oznacza w tej sytuacji coś więcej niż łąkę